

บทที่ 3

ระเบียบวิธีวิจัย

เนื่องจากการศึกษาครั้งนี้ ต้องการเข้าถึงความเป็นจริงในโลกเชิงประจักษ์เพื่อสะท้อนชีวิต "ยาย" เลี้ยงหลาน ในครอบครัวชนบทโดยเฉพาะในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จากมุมมองหรือประสบการณ์ของ "ยาย" ที่รับบทบาทดังกล่าวเอง ซึ่งการศึกษาปรากฏการณ์ทางสังคมในโลกเชิงประจักษ์ จำเป็นต้องใช้ระเบียบวิธีและตรรกะที่เป็นพื้นฐานของระเบียบวิธีที่สอดคล้องกับแนวทางที่ใช้ในการศึกษา ดังนั้น วิธีการที่ใช้ในการศึกษาถึงภาวะเงื่อนไขต่าง ๆ ที่เข้ามาในชีวิต ของ "ยาย" เลี้ยงหลานในครั้งนี้ จึงใช้วิธีการศึกษาเชิงคุณภาพ ตามแนวทฤษฎีการปฏิสังสรรค์สัญลักษณ์นิยมเป็นแนวคิดหลัก ระเบียบวิธีที่สอดคล้องกับแนวคิดนี้ ได้แก่ "วิธีการศึกษาแบบธรรมชาติ" (naturalistic inquiry) ของ Herbert Blumer (1969 : 66-48) ซึ่ง Blumer เชื่อว่าสังคมศาสตร์ไม่ควรใช้ตรรกะและระเบียบวิธีทางวิทยาศาสตร์กายภาพ ทั้งนี้เพราะสิ่งที่เป็นประเด็นในการศึกษา (subject matter) มีลักษณะแตกต่างกัน (Blumer 1969 : 23,24,48) เพราะว่าธรรมชาติของโลกเชิงประจักษ์ซึ่งเผชิญหน้านักสังคมศาสตร์มีความแตกต่างไปจากธรรมชาติของโลกเชิงประจักษ์ของนักวิทยาศาสตร์กายภาพ ตรงที่ มนุษย์กระทำต่อสิ่งต่างๆจากพื้นฐานของการตีความหมายของสิ่งเหล่านั้น (พงษ์สวัสดิ์ สวัสดิพงษ์ 2532 : 102) ในขณะที่อะตอมไม่ทำอย่างนั้น ดังนั้น มนุษย์จึงใช้ชีวิตอยู่ในโลกแห่งความหมาย (meaning world) จุดหลักของแนวทฤษฎีการปฏิสังสรรค์สัญลักษณ์นิยม คือ การมองโลกทางสังคมของมนุษย์ที่ไม่ได้ประกอบด้วยวัตถุที่มีความหมายในตัวของมันเอง ความหมายของวัตถุต่าง ๆ ที่อยู่รอบตัวนั้น ขึ้นอยู่กับการให้ความหมายและการกระทำของมนุษย์ที่มีต่อวัตถุนั้นนั่นเอง ดังนั้น ประสบการณ์ของมนุษย์จึงเป็นไปในลักษณะที่ว่าเป็นกระบวนการแห่งการให้นิยามวัตถุทั้งหลายที่มีการเปลี่ยนแปลงและการสร้างนิยามใหม่ได้ตลอดเวลา (ยุทธชัย ดำรงมณี 2540 : 19)

"วิธีการศึกษาแบบธรรมชาติ" เป็นวิธีการศึกษาที่เกี่ยวข้องกับการยึดหลักในการเข้าสู่โลกของคนที่มีการปฏิสังสรรค์ต่อกัน โดยมีสมมติธรรมพื้นฐาน 4 ประการ ที่เป็นรากฐานของระเบียบวิธีการศึกษาแบบธรรมชาติ (Denzin 1970 : 7, อ้างถึงในสุธรรม นันทมงคลชัย 2538 : 47) คือ

1. จะต้องศึกษาการกระทำของมนุษย์จากทัศนะของผู้เป็นเจ้าของการกระทำมากกว่าจุดยืนของผู้สังเกตที่เป็นวัตถุวิสัย (objective) แต่ฝ่ายเดียว

2. จะต้องศึกษาโดยใช้มโนทัศน์ยึดหยุ่น หรือ มโนทัศน์เร้ารู้สึก (sensitizing concept) อันเป็นมโนทัศน์กว้างๆ ที่ใช้เป็นแนวทางในการศึกษา เพื่อลงไปค้นหาความหมายที่แท้จริงจากจุดยืนของผู้กระทำมากกว่าจะใช้มโนทัศน์เชิงนิยามที่กำหนดขอบเขตตายตัวไว้แล้ว

3. ในการศึกษา จะต้องใช้ตัวแบบสมมุฐานเชิงกระบวนการมากกว่าตัวแบบสมมุฐานเชิงกลไก¹

4. จะต้องศึกษาการกระทำของมนุษย์ในสภาพธรรมชาติแทนที่จะศึกษาในสภาพที่จำลองหรือแปลกปลอม และโดยไม่พยายามนำเอากรอบหรือระเบียบที่คาดคะเนล่วงหน้าเข้าไปบีบรัด

ตัวแบบสมมุฐานเชิงกระบวนการ (processal model of causation) มีสมมติธรรมว่า "กระบวนการชนิดหนึ่งจะต้องปรากฏขึ้นเสมอจึงจะทำให้ปรากฏการณ์ที่สังเกตได้ชนิดหนึ่ง ๆ เกิดขึ้นได้" หลักเบื้องต้นของตัวแบบเชิงกระบวนการคือ "ปรากฏการณ์ที่สามารถสังเกตได้ชนิดหนึ่งถูกผลิตขึ้นมาโดยกระบวนการพัฒนาการ ซึ่งขั้นตอนแรก ๆ มิได้เป็นตัวกำหนดขั้นตอนต่อ ๆ ไปโดยอัตโนมัติ" เพราะฉะนั้นภาวะกิจหลักของนักวิจัย คือการค้นหาขั้นตอนต่าง ๆ ที่จำเป็นต่อการเกิดขึ้นของปรากฏการณ์นั้น ๆ และเมื่อปรากฏแล้วสามารถดำรงอยู่ต่อไปได้ (พงษ์สวัสดิ์ สวัสดิพงษ์ 2538 : 21)

โดยที่แนวคิดนี้ให้ความสำคัญกับจุดยืนทางอัตวิสัย (subjective) ของผู้กระทำว่า ผู้กระทำนั้นรู้เห็นอะไร เข้าใจโลกที่เขาอยู่อย่างไร จึงทำให้ข้อมูลที่ได้เป็นข้อมูลเชิงคุณภาพ กล่าวคือ ให้ภาพของสังคมที่มีการปฏิสังสรรค์ทางสังคมอย่างต่อเนื่อง การใช้ภาษา วิธีการมองโลก ความรู้สึก และความหมายของสิ่งสำคัญและไม่สำคัญ และแง่มุมอื่น ๆ ของผู้กระทำ หลักฐานต่าง ๆ เหล่านี้ทำให้นักวิจัยต้องมีบทบาทเข้าไปใกล้ชิดกับบุคคล สถานการณ์ และกลุ่มสังคมที่ต้องการศึกษา เพื่อให้เข้าถึงความหมาย และ ความเข้าใจในการนิยามสถานการณ์ของผู้กระทำ ซึ่งได้แก่ การรับรู้ และการตีความหมาย ความเป็นจริงของผู้กระทำ รวมทั้งความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งเหล่านี้กับพฤติกรรมของเขา รวมทั้งการปฏิสังสรรค์ทางสังคมที่เขากระทำร่วมกับผู้อื่นด้วย

¹ ตัวแบบสมมุฐานเชิงกลไก (mechanical model of causation) มีสมมติธรรมว่า "ภายใต้สภาวะการณหนึ่ง ปัจจัยที่ปรากฏก่อนหน้าที่สุดหนึ่งก่อให้เกิดผลที่สามารถสังเกตได้ชุดหนึ่ง" หลักเบื้องต้นของตัวแบบสมมุฐานเชิงกลไกคือ "ปรากฏการณ์ที่สามารถสังเกตได้ทั้งหมดเป็นผลมาจากปัจจัยที่สามารถระบุได้ชุดหนึ่งซึ่งปรากฏอยู่เบื้องหน้า" เพราะฉะนั้น ภาวะกิจหลักของนักวิจัยคือ การบ่งชี้ปัจจัยเหล่านี้ภายใต้ภาวะเงื่อนไขที่สามารถระบุได้ก่อให้เกิดผลที่สามารถสังเกตได้ชนิดหนึ่ง (พงษ์สวัสดิ์ สวัสดิพงษ์ 2538 : 21).

(สุธรรม นันทมงคลชัย 2538 : 48) สำหรับระเบียบวิธีการศึกษาแบบธรรมชาติ Blumer ได้เสนอกระบวนการวิจัยออกเป็น 2 ขั้นตอน คือ

1. ขั้นการค้นคว้า (Exploration)

ประกอบไปด้วยภาระกิจที่สัมพันธ์กัน 3 ประการ (Blumer 1969 : 40, อ้างถึงใน พงษ์สวัสดิ์ สวัสดิพงษ์ 2532 : 112) คือ ประการแรก นักวิจัยต้องเข้าไปคลุกคลีทำความคุ้นเคยกับปรากฏการณ์ที่เขาจะศึกษาอย่างใกล้ชิด ภาระกิจประการที่สองของนักวิจัยคือ การพัฒนาและความแจ่มชัดรัดกุมของการสร้างแนวคิดของการศึกษาของเขา (conceptualization) ภาระกิจเหล่านี้ประกอบด้วยการสร้างความเจ็บคมให้กับความคิดเกี่ยวกับปัญหาที่เขาศึกษา ชนิดของความคิดพื้นฐานทางทฤษฎีแนวต่าง ๆ รวมทั้งชนิดของความสัมพันธ์ต่าง ๆ ที่ควรจะได้รับตรวจสอบและข้อมูลเชิงพรรณนาต่าง ๆ ที่จำเป็นต้องทำการวิเคราะห์ ภาระกิจทั้งสองประการมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิด เนื่องจากนักวิจัยต้องใช้ความรู้ที่ได้จากการเข้าไปคลุกคลีคุ้นเคยกับปรากฏการณ์ทางสังคมที่เขาทำการศึกษา เป็นพื้นฐานในการพัฒนาและปรับปรุงความแจ่มชัดรัดกุมของกระบวนการสร้างแนวความคิดในการศึกษาของเขา ซึ่งพร้อมที่จะปรับเปลี่ยนได้ตลอดเวลาเมื่อเผชิญกับข้อมูลเชิงประจักษ์ ภาระกิจประการสุดท้ายของขั้นตอนการค้นคว้า คือ นักวิจัยจะต้องให้การพรรณนาอย่างลึกซึ้งเกี่ยวกับปรากฏการณ์ที่เขาทำการศึกษา (Blumer 1969 : 42) เนื่องจากความเป็นจริงของปรากฏการณ์ทางสังคมใด ๆ เป็นสิ่งที่ไม่มีความเสร็จสิ้นสมบูรณ์ ดังนั้น นักวิจัยจึงต้องใช้ความคิดพื้นฐานทางทฤษฎีเพื่อนำแนวทางและกำหนดขอบเขตของการพรรณนาปรากฏการณ์ทางสังคมที่เขาทำการศึกษาเสมอ (พงษ์สวัสดิ์ สวัสดิพงษ์ 2532 : 114)

2. ขั้นการพินิจสอบสวน (Inspection)

เป็นการนำเอาข้อมูลเชิงพรรณนาที่ได้จากการค้นคว้ามายวิเคราะห์ในรายละเอียดโดยมีจุดประสงค์เพื่อที่จะพัฒนารากฐานทางทฤษฎีและความสัมพันธ์ทั้งหลาย ที่ผลการค้นคว้าชี้ให้เห็นว่ามีความสำคัญต่อประเด็นปัญหาที่ศึกษา ขั้นตอนนี้จึงประกอบไปด้วยภาระกิจที่สัมพันธ์กันสองประการคือ การพัฒนามโนทัศน์ และ การสร้างข้อเสนอทางทฤษฎี

การพัฒนามโนทัศน์ ตามหลักการของบลูเมอร์ คือ ศึกษาตัวอย่างเชิงประจักษ์ต่าง ๆ ที่ถูกชี้แนะจากแนวคิดพื้นฐานที่เราศึกษาค้นคว้า ซึ่งแต่ละตัวอย่างจะมีลักษณะแตกต่างกัน โดยนำมาวิเคราะห์ค้นหาคุณสมบัติที่มีลักษณะร่วมกันโดยเริ่มตั้งแต่การเปรียบเทียบตัวอย่างเชิงประจักษ์ที่แตกต่างกัน แล้วดึงจุดสำคัญหรือเลือกลักษณะร่วมออกมาวิเคราะห์ หลังจากนั้นนำลักษณะร่วมไปเปรียบเทียบกับตัวอย่างเชิงประจักษ์อื่น ๆ ต่อไป กระบวนการนี้จะดำเนินไปจนกระทั่งแนวคิดนี้ไม่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงมโนทัศน์ ผลก็คือ จะได้มโนทัศน์เรารู้สึกที่พัฒนาแล้ว

การสร้างข้อเสนอทางทฤษฎี โดยการเชื่อมโยงมโนทัศน์เรารู้สึกเข้าด้วยกันต้องแยกแยะความสัมพันธ์ต่าง ๆ ที่ได้รับมาในช่วงการค้นคว้า เปรียบเทียบความสัมพันธ์โดยตรวจสอบกับความสัมพันธ์อื่น ๆ จนถึงไม่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ได้อีก (พงษ์สวัสดิ์ สวัสดิพงษ์ 2532 : 112-116)

ดังนั้น ในการศึกษาครั้งนี้จึงจำเป็นต้องใช้สมมติธรรมพื้นฐานที่เป็นรากฐานของระเบียบวิธีการศึกษาแบบธรรมชาติดังที่ได้กล่าวแล้ว เพื่อให้สอดคล้องกับแนวคิดในการศึกษาเพื่อทำความเข้าใจพฤติกรรมของมนุษย์

กลุ่มเป้าหมายที่ศึกษา

เนื่องจากกลุ่มเป้าหมายที่ศึกษาในการวิจัยครั้งนี้คือ “ยาย” เลี้ยงหลานที่พ่อแม่ไม่อยู่ด้วย ซึ่งเป็นเด็กก่อนวัยเรียนที่มีอายุระหว่างแรกเกิดถึงหกปี ในหมู่บ้านภูเหล็ก หมู่ 6 ตำบลภูเหล็ก อำเภอบ้านไผ่ จังหวัดขอนแก่น ซึ่งกลุ่มเป้าหมายในขอบเขตดังกล่าวมีจำนวนทั้งสิ้น 19 คน มีสถานภาพเป็นยาย 16 คน เป็นย่า 3 คน ซึ่งในการศึกษานี้จะรวมเรียกว่า “ยาย” เพราะมีบทบาทอย่างเดียวกันคือการทำหน้าที่ เป็น “แม่” ให้กับหลาน โดยจะทำการเก็บข้อมูลแบบเจาะลึก ทั้ง 19 คน จากการเข้าไปอย่างเปิดเผยสถานภาพจริงของผู้วิจัย

วิธีการในการเก็บรวบรวมข้อมูล

ใช้เกณฑ์ของ Athens (1984 : 265, อ้างถึงใน ศุภนิมาน นฤมล 2537 : 10) โดยให้ความสำคัญถึงเกณฑ์ที่ใช้ประเมินความน่าเชื่อถือของงานวิจัยเชิงคุณภาพว่าจะต้องอธิบายงานวิจัยในแง่ของ

1. วิธีการเข้าถึงข้อมูล เมื่อเข้าถึงข้อมูลแล้วมีนักรงอยู่ตลอดเวลาการศึกษาได้อย่างไร ในที่นี้ ผู้วิจัยใช้วิธีการเข้าถึงข้อมูลโดยเปิดเผยสถานภาพจริง เพราะสังคมแบบหมู่บ้านนั้น จากประสบการณ์การทำงานของผู้วิจัยในฐานะข้าราชการ ถ้าต้องการให้เขาไว้วางใจและยอมรับ เราต้องเริ่มด้วยความซื่อสัตย์และจริงใจ

2. วิธีการที่ใช้ในการศึกษาปรากฏการณ์ ใช้วิธีการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกและวิธีการสังเกตควบคู่กันไป เครื่องมือที่ใช้ในการรวบรวมข้อมูลที่สำคัญคือ เทปบันทึกเสียงและการจดบันทึก

3. วิธีการที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูลที่เก็บรวบรวมได้ ได้อธิบายไว้ในประเด็นแนวการวิเคราะห์ คือจะนำแนวคิดของ Becker ที่เสนอตัวแบบขั้นตอนต่อเนื่อง (sequential model) มาปรับใช้ในการวิเคราะห์เงื่อนไขต่าง ๆ ที่เข้ามาในวิถีชีวิตของ "ยาย" ที่เลี้ยงหลานและการปรับตัว

1. วิธีการเข้าถึงข้อมูล

แหล่งข้อมูลที่ผู้วิจัยเข้าถึงมีสองระดับ คือ ข้อมูลระดับชุมชนซึ่งเป็นบริบทที่เกี่ยวข้องกับ "ยาย" เลี้ยงหลาน ในฐานะสมาชิกของชุมชน ซึ่งข้อมูลของชุมชนจะสะท้อนให้เห็นระบบความคิด ความเชื่อ ค่านิยม บรรทัดฐานต่าง ๆ ซึ่งจะเป็นวัตถุดิบในการนิยามสถานการณ์ของ "ยาย" เลี้ยงหลาน และข้อมูลระดับบุคคล จะเป็นการศึกษาถึงประวัติชีวิตของ "ยาย" เลี้ยงหลานว่า มีเงื่อนไขและลักษณะร่วมของการกระทำอะไรบางอย่าง ที่เกิดขึ้นในลำดับชีวิตของ "ยาย" เลี้ยงหลาน ตลอดจนทัศนคติที่มีต่อตนเองและต่อบุคคลที่เกี่ยวข้อง

วิธีการเข้าถึงข้อมูลในขั้นตอนนี้ ผู้วิจัยได้เปิดเผยสถานภาพจริง โดยครั้งแรกได้ร่วมไปกับคณะของข้าราชการสำนักงานการปฏิรูปที่ดินจังหวัดขอนแก่น ซึ่งเป็นเจ้าของพื้นที่ เพื่อแนะนำตัวในฐานะข้าราชการจากส่วนกลางกับผู้ใหญ่บ้าน แล้วจึงขอรู้จักเพื่อทำความคุ้นเคยกับผู้นำชุมชนอื่น ๆ เช่น ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน หัวหน้าคุ้มบ้านทุกคุ้ม ผู้อาวุโสของหมู่บ้าน ผู้นำเกษตรกร พ่อจ๋า (ผู้ทำพิธีไหว้ปู่ตาซึ่งเป็นผีบ้าน) ในฐานะผู้ให้ข้อมูลสำคัญ เช่น ประวัติหมู่บ้าน ประวัติบุคคล ภูมิหลังของชุมชน ในขณะที่เดียวกันผู้วิจัยเองก็ต้องถูกซักถามเกี่ยวกับประวัติความเป็นมา และถูกถามเกี่ยวกับงานปฏิรูปที่ดินซึ่งเป็นความรับผิดชอบของหน่วยงานที่ผู้วิจัยสังกัดอยู่ เมื่อคุ้นเคยกันแล้วจึงค่อยแนะนำตัวในฐานะนักศึกษาอีกสถานภาพหนึ่ง ก่อนจะเข้าถึงตัวอย่างซึ่งเป็นระดับบุคคลเพื่อที่ว่าจะได้ความร่วมมืออย่างถูกต้องต่อไป

ในช่วงเวลาที่ผู้วิจัยเข้าไปในหมู่บ้านครั้งแรก ๆ นั้นพอดีเป็นช่วงเวลาที่มีการจัดงานวันเด็กในหมู่บ้าน ผู้วิจัยจึงถือโอกาสร่วมงาน และส่งเสริมให้มีการประกวดการละเล่นแบบพื้นบ้านของเด็ก และการประกวดร้องเพลงกล่อมเด็กพื้นบ้านอีสาน ปรากฏว่า ได้รับความร่วมมือเป็นอย่างดีจากชาวบ้านภูเหล็ก หมู่ 6 ทั้งหมู่บ้านตั้งแต่เด็กเล็ก ๆ ไปจนถึงผู้เฒ่าที่มีอายุสูงสุดในหมู่บ้าน จึงทำให้เกิดความสนิทสนมคุ้นเคยกับชาวบ้านอย่างรวดเร็ว ในขั้นตอนการอ้างหรือเพิ่มระดับการเข้าถึง ผู้วิจัยได้เข้าไปในหมู่บ้านค่อนข้างถี่ เพื่อสานต่อความคุ้นเคยกับผู้นำหมู่บ้าน และผู้เฒ่าผู้แก่ ซึ่งก็ได้รับการตอบรับเป็นอย่างดี แล้วจึงขอให้หัวหน้าคุ้มบ้านแต่ละคุ้มพาไปรู้จักกับ "ยาย" ที่ทำหน้าที่เลี้ยงเด็ก เพื่อขอสัมภาษณ์เบื้องต้นแรก ๆ ผู้วิจัยมักจะได้รับคำถามว่า "มาเฮ็ด

หยิ่ง(มาทำอะไร)" เมื่อได้อธิบายไปคร่าว ๆ ว่ามาขอความรู้เรื่องผู้เฒ่าเลี้ยงเด็กน้อย ชาวบ้านก็จะไม่ถามอะไรอีก ครั้งต่อไปเมื่อเห็นหน้าผู้วิจัยเข้าไปในหมู่บ้านอีกก็จะต้อนรับแบบสนิทสนมกัน โดยเฉพาะผู้เฒ่าผู้แก้มักจะหวังจะให้ผู้วิจัยเข้าไปแวะทักทายทุกครั้งที่เข้าหมู่บ้าน

2. วิธีการที่ใช้ในการศึกษาปรากฏการณ์

ในขั้นตอนการสร้างการสังเกตเชิงประจักษ์ หรือ กรณีเชิงประจักษ์ (empirical case) ผู้วิจัยได้ทำการสัมภาษณ์เบื้องต้น ยายที่ทำหน้าที่เลี้ยงหลานในหมู่บ้าน ซึ่งเป็นการตรวจสอบคร่าว ๆ เกี่ยวกับ ระยะเวลาในการทำหน้าที่เลี้ยงดูเด็ก วัยของเด็กที่ต้องดูแล แล้วจึงเลือกเฉพาะ"ยาย" ที่ให้การเลี้ยงดูเด็กวัยแรกเกิดถึงหกปีแบบเต็มเวลาคือพ่อแม่เด็กไม่อยู่ด้วย มาทำการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก พร้อมทั้งใช้วิธีการสังเกตควบคู่ไปด้วย เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บข้อมูลคือ เทปบันทึกเสียง และ การจดบันทึก

การสัมภาษณ์

โดยทั่วไปมักจะแบ่งประเภทการสัมภาษณ์ตามลักษณะเชิงโครงสร้าง ออกเป็น 2 แบบ คือ การสัมภาษณ์แบบเป็นทางการและแบบไม่เป็นทางการ (formal and informal interview) (Fitzgerald and Cox 1987 : 101-102 , อ้างถึงใน Berg 1989 : 15) อย่างไรก็ตาม Berg(1989) ได้แบ่งการสัมภาษณ์ตามลักษณะของการกำหนดคำถาม ออกเป็น 3 ประเภทคือ

(1) การสัมภาษณ์แบบปรับมาตรฐาน (standardized interview) จะกำหนดชุดคำถามที่เป็นโครงสร้างอย่างแน่นอนตายตัวเป็นการล่วงหน้า

(2) การสัมภาษณ์แบบไม่ปรับมาตรฐาน (unstandardized interview) จะมีลักษณะตรงกันข้ามกับการสัมภาษณ์แบบปรับมาตรฐาน คือจะไม่กำหนดชุดคำถามไว้ตายตัวล่วงหน้า การสัมภาษณ์แบบนี้ มีสมมติธรรมว่า ประการแรก ผู้สัมภาษณ์ไม่มีความคุ้นเคยหรือไม่มีความรู้มากพอเกี่ยวกับปรากฏการณ์ที่จะศึกษาจึงทำให้ผู้สัมภาษณ์ไม่สามารถกำหนดคำถามล่วงหน้าได้ ประการที่สอง ผู้ให้สัมภาษณ์แต่ละคนอาจจะตีความแตกต่างกันต่อคำหรือคำถามเดียวกันก็ได้ ดังนั้น ผู้สัมภาษณ์จึงไม่จำเป็นต้องใช้คำพูดหรือคำศัพท์อย่างเดียวกันในการถามคำถามที่มีความหมายเดียวกัน

ในการสัมภาษณ์แบบนี้ ผู้สัมภาษณ์ต้องพัฒนา ปรับ และถามคำถามให้สอดคล้องกับสถานการณ์และวัตถุประสงค์หลักของการเก็บข้อมูล

(3) การสัมภาษณ์แบบกึ่งปรับมาตรฐาน (semistandardized interview) การสัมภาษณ์แบบนี้จะอยู่ระหว่างแบบปรับมาตรฐานกับแบบไม่ปรับมาตรฐาน คือ จะรวมเอาการสัมภาษณ์โดยใช้ประเด็นคำถามที่กำหนดไว้ล่วงหน้าส่วนหนึ่ง แต่ก็เปิดโอกาสให้ผู้สัมภาษณ์ มีอิสระที่จะถามคำถามได้ไกลกว่าคำถามที่เตรียมไว้แล้ว โดยยึดถือสมมติธรรมที่ว่า ผู้สัมภาษณ์มีความคุ้นเคย หรือ มีความรู้พื้นฐานอยู่บ้างเกี่ยวกับปรากฏการณ์ที่จะศึกษา จึงสามารถกำหนดโครงสร้างประเด็นคำถามพื้นฐานได้ส่วนหนึ่งและใช้เป็นประเด็นขึ้นนำการสัมภาษณ์ และพัฒนาเป็นคำถามต่อเนื่อง (probing questions) ได้ตลอดเวลา เมื่อได้เข้าถึงสัมผัสกับปรากฏการณ์จริง เพื่อให้สามารถเข้าถึงปรากฏการณ์ได้อย่างแท้จริง

สำหรับวิธีการสัมภาษณ์ที่ใช้ในการศึกษาคครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ใช้วิธีการสัมภาษณ์แบบกึ่งปรับมาตรฐาน เป็นการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-depth Interviewing) ซึ่งเป็นวิธีการเก็บข้อมูลที่ผู้วิจัยต้องการให้ได้ข้อมูลที่ไม่ได้มีการกำหนดโครงสร้างของข้อมูลที่ต้องการเก็บไว้แน่นอนตายตัว ซึ่งเป็นวิธีการเก็บข้อมูลที่ต้องอาศัยความสามารถของผู้สัมภาษณ์ในการซักถามติดตามรายละเอียด เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ต้องการ และติดตามประเด็นที่กำลังซักถามอยู่ วิธีการดังกล่าวนี้ในบางครั้งเรียกว่า การสัมภาษณ์ในแนวลึก และนิยมใช้กันในการเก็บข้อมูลจากประชากรที่มีลักษณะพิเศษโดยเฉพาะ และเป็นประชากรขนาดเล็ก (สุชาติ ประสิทธิ์รัฐสินธุ์ 2534 : 187-188)

เนื่องจากการสัมภาษณ์ เป็นวิธีการเก็บข้อมูลที่สำคัญมาก ซึ่งส่วนประกอบสำคัญของการสัมภาษณ์ คือ (1) ต้องมีจุดมุ่งหมายที่ชัดเจนแน่นอน คือเมื่อผู้วิจัยกับผู้ให้ข้อมูลพบกันเพื่อสัมภาษณ์ ทั้งสองฝ่ายจะต้องรู้ว่าการพูดคุยครั้งนี้จะเป็นไปในแนวทางใด เกี่ยวข้องกับอะไร (2) มีการอธิบายเชิงชาติพันธุ์วรรณา (ethnographic explanation) หมายถึง ในการเผชิญหน้ากันระหว่างผู้วิจัยและผู้ให้ข้อมูล ผู้วิจัยต้องอธิบายให้ผู้ให้ข้อมูลเข้าใจเสมอถึงโครงการวิจัยว่าเกี่ยวข้องกับอะไร อธิบายลักษณะการบันทึกข้อมูล ที่อาจจะต้องบันทึกเทปด้วย อธิบายผู้ให้ข้อมูลถึงการใช้ภาษาถิ่นของเขาเพื่อผู้วิจัยจะได้เข้าใจวัฒนธรรมของผู้ให้ข้อมูลจะได้เรียนรู้ภาษาไปที่ละน้อยจนเข้าใจในที่สุด และอธิบายคำถามเพื่อให้ผู้ให้ข้อมูลรู้และเข้าใจว่าในขณะที่ผู้วิจัยกำลังถามอะไรเป็นคำถามเดิมหรือคำถามใหม่ และ (3) มีคำถามเชิงชาติพันธุ์วรรณา (ethnographic questions) เช่น คำถามเชิงพรรณนา โดยให้ผู้ให้ข้อมูลเล่าเรื่องราวเกี่ยวกับวิถีชีวิตของเขา ซึ่งคำถามเชิงพรรณนา นี้จะเป็นคำถามที่ง่ายที่สุดและใช้ได้ตลอดการสัมภาษณ์ ((Spradley 1979 : 58-60 , อ้างถึงใน สุรัตน์ ชุ่มจิตต์ 2538 : 54-55)

การสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ เป็นการตอบโต้กันระหว่างผู้วิจัยและผู้คนที่อยู่ในบริบทของการพูดคุย ซึ่งผู้วิจัยทั้งตั้งคำถามและตอบคำถาม ทั้งสองฝ่ายจะมีส่วนร่วมในความรู้ลึก

ความประทับใจ อุดมคติ และข้อมูล การสัมภาษณ์จะไปไกลแค่ไหนก็ได้ตามที่ต้องการหรือตามสถานการณ์หรือบริบท ไม่มีชุดของจำนวนคำถามหรือเวลามากำหนดในแต่ละการสัมภาษณ์ ผู้ถามอาจจะถามคนหนึ่งเพียงหนึ่งคำถามและคนอื่นหลายคำถาม อาจใช้เวลาเพียงสองสามนาทีหรือเป็นชั่วโมง ซึ่งยากที่จะรู้ล่วงหน้า บางคนอาจถูกถามบ่อยครั้ง บางคนหนึ่งครั้งหรือสองสามครั้ง อาจจะคุยกันตัวต่อตัวหรืออาจจะมีคนอื่น ๆ เข้ามาร่วมด้วย การสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการจะไม่ใช่โครงสร้างและลำดับขั้น แต่จะเป็นอะไรที่เกี่ยวกับการพูดคุย การค้นพบร่วมกัน (Neuman 1991 : 367, อ้างถึงใน Bailey 1996 : 48) เนื้อหาของการสัมภาษณ์ในครั้งนี้จะเป็นไปในลักษณะให้ผู้ให้ข้อมูลเล่าเรื่องราววิถีการดำเนินชีวิตทั้งในอดีตและปัจจุบัน และความรู้สึกนึกคิดต่าง ๆ เกี่ยวกับภาระหน้าที่ในการเลี้ยงดูเด็ก คำถามจะมีลักษณะเปิดกว้างโดยวางแนวคำถามไว้อย่างคร่าว ๆ ตามแนวความคิดที่วางไว้ ตัวอย่างของคำถามจะเป็นดังนี้

ก่อนจะต้องเลี้ยงหลานอย่างตอนนี่เคยทำอะไรมาก่อน เคยอยู่อย่างไร เคยเลี้ยงเด็กเล็ก ๆ คนสุดท้ายเมื่อไร ทำไม่ถึงต้องได้เลี้ยงหลาน เริ่มเลี้ยงตั้งแต่เด็กอายุเท่าใด ทำไม่ถึงได้เลี้ยงตอนนั้น พอมาเลี้ยงหลานชีวิตเปลี่ยนแปลงไปอย่างไรบ้าง ต้องปรับตัวอย่างไรบ้าง ต้องอยู่อย่างไร ต้องทำอะไรบ้าง หาเงินจากไหนมาใช้จ่ายหลานกินอย่างไร หลานนอนอย่างไร เวลาหลานเจ็บป่วยทำอย่างไร มีใครช่วยเลี้ยงเด็กหรือไม่ เวลาต้องไปไหนทำอย่างไร มีเวลาพักผ่อนของตัวเองไหม มองหน้าที่ของตนเองอย่างไร มองหลานที่เลี้ยงอย่างไร ความสัมพันธ์กับหลานเป็นอย่างไร

ในการเข้าไปคลุกคลีและสัมภาษณ์"ยาย"เลี้ยงหลาน ลักษณะของการสัมภาษณ์จะออกมาในลักษณะของการสนทนาเชิงแลกเปลี่ยนความคิด ข้อมูล และประสบการณ์ระหว่างผู้วิจัยกับผู้ให้ข้อมูล ลักษณะของคำถามจะเปลี่ยนไปตามเหตุการณ์และบุคคล เช่น เมื่อผู้วิจัยไปพบผู้ให้ข้อมูลที่เป็นคนพูดน้อย ซ้ำอาย ก็เปลี่ยนหัวข้อสนทนาในเชิงการพูดคุยถึงสารทุกข์สุกดิบไปก่อน จนกว่าจะเห็นผู้ให้สัมภาษณ์อยากจะทำอะไรเกี่ยวกับตัวเขาให้ฟัง การสัมภาษณ์ทุกครั้ง ผู้วิจัยจะให้ผู้ให้ข้อมูลพูดภาษาท้องถิ่นของเขาคือภาษาอีสาน และผู้วิจัยก็พยายามเรียนรู้ที่จะพูดคุยกับเขาเป็นภาษาท้องถิ่นเช่นกัน ซึ่งอาจจะตะกุกตะกักบ้างในช่วงแรก ๆ แต่ต่อมาไม่นานผู้ให้ข้อมูลและชาวบ้านก็ประทับใจที่ผู้วิจัยค่อนข้างเรียนรู้ภาษาของพวกเขาได้เร็ว

เนื่องจากการศึกษาครั้งนี้ เป็นความพยายามที่จะเข้าใจโลกธรรมชาติของคนที่ถูกวิจัย ต้องการศึกษามากประสบการณ์หรือมุมมองของเขาเอง ผู้วิจัยจึงต้องตระหนักว่า มนุษย์มีความสามารถในการมองโลกและสังคมที่เขาอยู่และให้ความหมายกับปรากฏการณ์แตกต่างกันไปตามการ

นิยามสถานการณ์ของเขาเอง เพราะฉะนั้นการกระทำของบุคคลจึงแตกต่างกันไปตามการนิยามสถานการณ์ของบุคคลนั้น ซึ่งผู้วิจัยพบว่า กลุ่มเป้าหมายที่ศึกษามีลักษณะการดำเนินชีวิต ภาษา และวัฒนธรรมตามแบบคนอีสานทั่วไป ผู้วิจัยจึงพยายามทำความเข้าใจถึงพฤติกรรม การนิยามความหมายของสิ่งต่าง ๆ ของกลุ่มเป้าหมายที่ศึกษาผ่านการสนทนาโดยตรง นอกจากนี้ข้อมูลอีกส่วนหนึ่ง ผู้วิจัยได้มาจากการใช้วิธีการสังเกตควบคู่ไปกับการสัมภาษณ์ โดยวิธีการจัดบันทึกเมื่อพ้นมาจากการสนทนาในทันที

การสังเกต

การเก็บข้อมูลโดยการสังเกต เป็นอีกวิธีหนึ่งที่สามารถใช้ได้ในการวิจัยทางสังคมศาสตร์ (สุชาติ ประสิทธิ์รัฐสินธุ์ 2534 : 189) เมื่อพูดถึงการสังเกต เรามักจะหมายถึงการสังเกตด้วยสายตาของผู้สังเกต การเฝ้ามองดู (watching) เป็นส่วนสำคัญประการหนึ่งของการเก็บรวบรวมข้อมูลในบริบทสนาม Bailey (1996 : 65-68) ได้กล่าวถึงประเภทของการสังเกตไว้ดังนี้ (1) การสังเกตสภาพแวดล้อมทางกายภาพ (observations of physical surroundings) สิ่งแวดล้อมทางกายภาพจะสะท้อนได้ว่าเขาคือใคร จึงไม่แปลกใจที่นักวิจัยสนามจะต้องสนใจสภาพแวดล้อมทางกายภาพ เพราะนัยทางสังคมของสภาพแวดล้อมทางกายภาพมีความสำคัญต่อนักวิจัย (2) การสังเกตสมาชิก (observation of members) นักวิจัยควรจะใช้เวลาส่วนใหญ่สังเกตผู้คนในบริบทจุดเริ่มต้นที่ดีคือการสังเกตลักษณะสถานการณ์ภาพ ซึ่งฟังดูเหมือนจะเป็นงานที่ง่าย เช่น สังเกต เพศ เชื้อชาติ อายุโดยประมาณของคนที่เราสังเกต (3) การสังเกตพฤติกรรมที่เป็นคำพูดหรือไม่เป็นคำพูด (observation of non-verbal and verbal behaviors) การสังเกตส่วนใหญ่คือ การสังเกตพฤติกรรมที่ไม่เป็นคำพูด ได้แก่ ใครมา ใครไป ใครทำอะไร กับใคร เมื่อไหร่ อย่างไร กิจกรรมประจำ แบบแผน เหตุการณ์พิเศษ พฤติกรรมแบบสุ่ม และสิ่งที่เกิดขึ้นอย่างไม่คาดฝัน ขณะที่เขียนพรรณมาพฤติกรรมเหล่านั้น เป้าหมายของนักวิจัยสนามคือ เพื่อเข้าใจไม่ใช่แค่พรรณา การเข้าไปอยู่ในบริบทสนามให้โอกาสที่ดีที่สุดแก่นักวิจัยในการประเมินความหมายที่อยู่เบื้องหลังพฤติกรรม การสังเกตที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือ พฤติกรรมที่เป็นคำพูด นักวิจัยมักจะบันทึกคำสนทนาเพื่อจะใช้สร้าง ความหมายทางสังคมภายในบริบทของความสัมพันธ์ทางสังคม (Emerson 1988, อ้างถึงใน Bailey 1996 : 69) ผู้วิจัยอาจจะหาความหมายได้ทั้งจากน้ำเสียงในการสนทนา ความสุข ความอบอุ่น การผ่อนคลาย การพูดเล่น หรือพูดแบบเป็นทางการ ความนุ่ม ความแรง เสียงเรื่อย ๆ เสียงสูง เสียงต่ำ ซึ่งนักวิจัยต้องจำไว้ว่า วิธีการพูดมีความสำคัญกว่าเนื้อหาที่พูด

การสังเกตในการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยได้สังเกตข้อมูลเบื้องต้น ที่เป็นลักษณะทางกายภาพ เช่น ลักษณะบ้านเรือน ข้าวของเครื่องใช้ในบ้าน บริเวณที่ "ยาย" อยู่กับเด็ก ลักษณะอยู่และการ

ผูกอยู่ อาหารเด็ก ขนมที่ให้เด็กรับประทาน และทำการจดบันทึกทันทีหลังจากพ้นมาจากการสนทนา นอกจากนี้ ผู้วิจัยยังได้ทำการสังเกตบุคคลที่ศึกษาและบุคคลนัยสำคัญที่อยู่รอบ ๆ ผู้ถูกศึกษา เช่น เด็ก คู่ครอง ญาติพี่น้อง เพื่อนบ้าน เพื่อดูความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลเหล่านั้น และได้ทำการสังเกตพฤติกรรมต่าง ๆ ของกลุ่มเป้าหมายที่ศึกษา เช่น การพูดคุยกับหลาน การป้อนอาหาร การให้เงิน การให้ขนม เมื่อเข้าสู่สถานการณ์ใหม่ ๆ ผู้วิจัยได้สังเกตข้อมูลเกี่ยวกับพฤติกรรมของผู้ถูกศึกษา โดยอาศัยประสาทสัมผัสของผู้สังเกตโดยตรง ทำให้รู้ว่าพฤติกรรมที่แสดงออกมานั้นเป็นธรรมชาติเป็นข้อมูลโดยตรงตามสภาพที่เป็นจริง การเข้าไปคลุกคลีพูดคุยหลาย ๆ ครั้ง จนกระทั่งเกิดความไว้วางใจคุ้นเคยกัน ในที่สุดผู้วิจัยก็เริ่มเข้าใจชีวิตของผู้ถูกสังเกต ซึ่งต้องใช้เวลานานพอสมควรเพื่อทำความเข้าใจพฤติกรรมในรูปแบบต่าง ๆ รวมทั้งประเพณีและวัฒนธรรมด้านต่าง ๆ ที่แตกต่างไปจากวัฒนธรรมของผู้วิจัยเอง

3. การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลในเชิงคุณภาพ เมื่อผู้วิจัยได้เก็บข้อมูลมาได้จำนวนหนึ่ง ก็จะทำ การวิเคราะห์ข้อมูล ผลการวิเคราะห์จะเป็นตัวชี้แนะประเด็นที่จะต้องเก็บข้อมูลเพิ่มเติมต่อไปอย่างต่อเนื่อง กระบวนการวิจัย จึงเป็นการดำเนินการรวบรวมข้อมูล และดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูลควบคู่กันไป จนกระทั่งผู้วิจัยประเมินแล้วว่าได้ข้อสรุปในระดับที่ต้องการแล้ว

ในการวิเคราะห์เนื้อหาต่าง ๆ ที่เข้ามาในชีวิตของ "ยาย" เลี้ยงหลาน รวมทั้งการปรับหน้าที่และชีวิตของ "ยาย" เหล่านั้นในครั้งนี้ ผู้วิจัยได้นำตัวแบบการพัฒนาเป็นขั้นตอนต่อเนื่องของ Becker มาปรับใช้ในการวิเคราะห์